

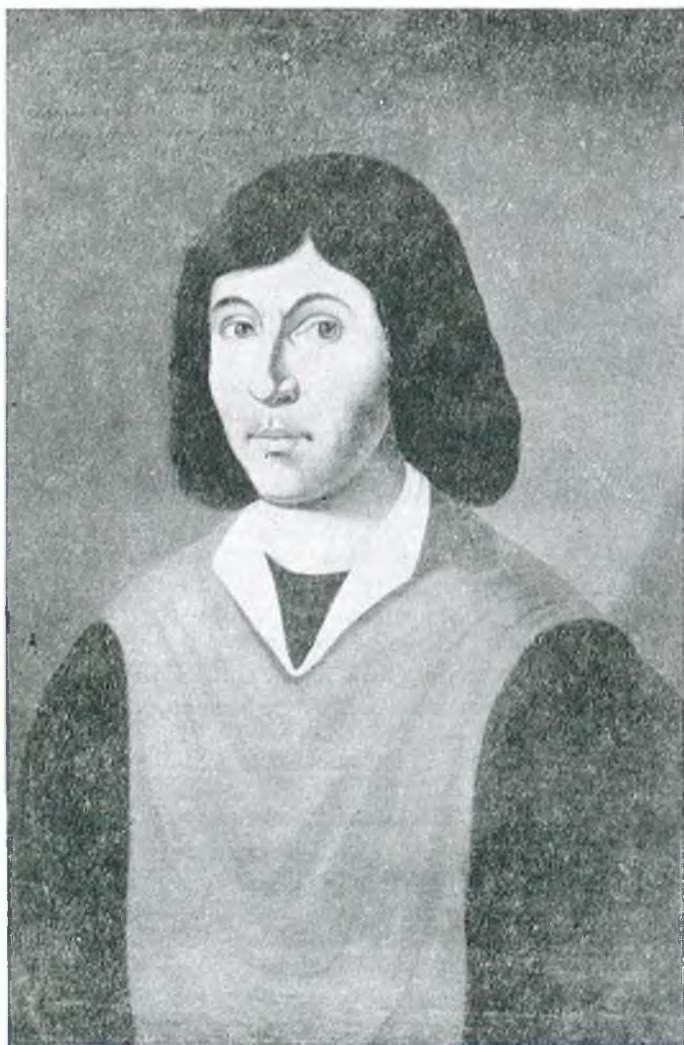
OSIEMNASTOWIECZNA KOPIA PORTRETU
MIKOŁAJA KOPERNIKA ZE ZBIORÓW DOMU
JANA MATEJKI W KRAKOWIE

W zbiorach Muzeum Narodowego Oddział Dom Jana Matejki w Krakowie znajduje się nieznanymi i niepublikowanymi dotychczas ciekawy portret Mikołaja Kopernika nieznanego artysty z wieku XVIII. Należał on niegdyś do Jana Matejki, a po jego śmierci zakupiony przez Towarzystwo im. Jana Matejki w r. 1894 przeszedł z czasem na własność Muzeum Narodowego w Krakowie.

Nie da się ustalić kiedy i w jaki sposób portret ten dostał się do rąk Jana Matejki, gdyż w inwentarzu widnieje on bez bliższych danych. Należy przypuszczać, że nabycie jego ma związek z zamówieniem portretu wielkiego astronoma przez Komitet Organizacyjny Obchodu 400-lecia urodzin Mikołaja Kopernika w r. 1871. Uroczystości przypadały na rok 1873, Jan Matejko już w r. 1871 rozpoczął prace przygotowawcze do realizacji zamówienia. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że w tym właśnie czasie szukał pierwowzoru podobizny wielkiego uczonego i musiał natrafić na wzmiankowany portret, który od tej pory stał się jego własnością. Jak zwykle przed przystąpieniem do dzieła Matejko wnikliwie badał okres, w którym żył człowiek malowany przez niego. Artysta z całą swoją pasją oddał się pracy nad dogłębnym zbadaniem epoki Odrodzenia. Wiele czasu poświęcił pracy badawczej w Bibliotece Jagiellońskiej zaznajamiając się ze starymi rękopisami, drzeworytami, pracami pochodzącymi z epoki Kopernika. Omawiany portret nie posłużył mu jednak jako wzór do wykorzystania w monumentalnym dziele *Mikołaj Kopernik*, które ukończył w r. 1873. Jak wiemy artysta nie oparł się na tym portrecie, ale posłużył się drzeworytem Jeremiasza Falcka z około 1645 roku¹.

Portret ze zbiorów Jana Matejki pochodzi z w. XVIII. Malowany przez nieznanego artystę, olejny na płótnie o wymiarach: 58,5×42 cm (il. 1). Przedstawia Mikołaja Kopernika ujętego w popiersiu, zwróconego nieco w lewo. Twarz podłużna, z fałdą pod policzkiem, o długim nosie, dużych ciemnych oczach ujętych wydatnymi łukami brwi, okalają włosy z przedziałem po lewej stronie zakrywające część czoła i uszy, sięgające do szyi. Ubiór stanowi czerwona szata wierzchnia bez rękawów, z białym kołnierzem typu szalowego, wdziana na sutą szatę czarną, jakby sutannę z białą wypustką. Tło obrazu oliwkowe, u góry z lewej strony napis: *Clarissimus Doctissimus Doctor | Nicolaus Copernicus | Thorunensis, Canon[us] Varmiensis | Astronomus incomparabilis | Anno 1598.* (N.I. IX/4.455). Portret malowany jest na płótnie manufakturowym z w. XVIII, grunt stanowi czerwona glina bolusowa, tło oliwkowe charakterystyczne

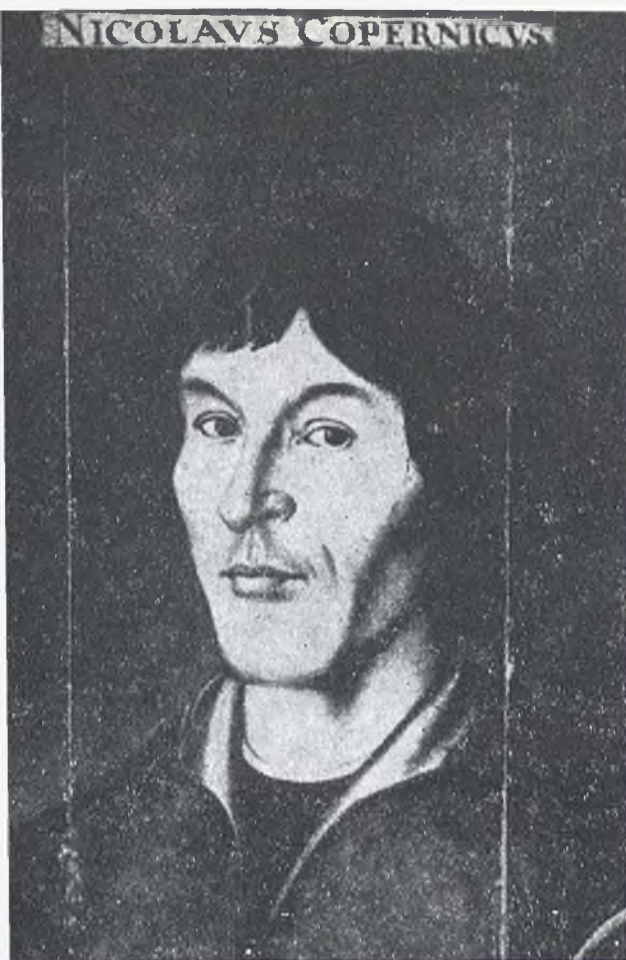
¹ Z. B a t o w s k i: Wizerunki Kopernika. Toruń 1933 s. 56.

1. Portret M. Kopernika ze zbiorów Domu Jana Matejki.

dla w. XVIII, podobnie jak rodzaj pisma umieszczonego w lewym narożniku. Obraz był poddany zabiegom konserwatorskim, które przeprowadził w r. 1952 prof. Waław Szymborski, który podkleił stare płótno nowym, jak również rozprasował założenia starego płótna przez co powiększyły się wymiary obrazu.

Osoba Mikołaja Kopernika była przedmiotem zainteresowania artystów malarzy i drzeworytników od XVI do XIX wieku. Nie sposób nie przypuszczać, by za życia jego, któryś z artystów nie pokusił się o sportretowanie go, czy to na terenie Włoch, czy też już tu w Polsce, jakkolwiek danych źródłowych brak.

2. Portret M. Kopernika z Muzeum Okręgowego w Toruniu.

3. Portret M. Kopernika z wieży zegarowej w Strasburgu.

Znane dotąd portretowe podobizny Kopernika biorą swój początek z trzech centrów: Prus polskich, Strasburga w Alzacji i Wittenbergi w Saksonii. Na podstawie obszernej literatury poświęconej wizerunkom Mikołaja Kopernika możemy stwierdzić, które z portretów uchodzą za autentyczne i jedno z pierwszych, jak również wyciągnąć wnioski do którego z portretów najbardziej zbliżony jest portret ze zbiorów Domu Jana Matejki.

Niewątpliwie malowanym za życia wielkiego astronoma jest portret uważany dawniej za kopię, znajdujący się obecnie w Muzeum Pomorskim w Toruniu (il. 2). Leonard Torwirt udowadnia na podstawie badań technologicznych, że portret Kopernika pochodzi z pierwszej połowy w. XVI i mógł być malowany za życia — z natury². Portret ten malowany na płótnie przedstawia popiersie astronoma, zwrócone lekko w lewą stronę, włosy z przedziałem z lewej strony, twarz pociągła o wydatnie zarysowanych kościach policzkowych, wzrok skierowany w prawo, nos

² L. Torwirt: Zagadnienie autentyczności portretu Mikołaja Kopernika, znajdującego się w Muzeum Pomorskim w Toruniu. *Ochrona Zabytków* r. 1953 nr 1 s. 40.

długi, oczy niewielkie, koło ust dwie bruzdy. Zwierzchnia szata z wywiniętym lekko kołnierzem nałożona na czarną sutannę z białym brzegiem wokół szyi.

Najstarszym publikowanym wizerunkiem Kopernika jest kopia wykonana przez Tobiasza Stimmera w latach 1571—1574. Według relacji K. Dasyppodiusa oryginału miał dostarczyć Stimmerowi Tideman Gise z Gdańska³. Podobiznę astronoma umieścił Stimmer na wieży zegarowej w ka-

³ Z. Batowski, jw. s. 17.

4. Portret M. Kopernika wg M. Reusnera.

*Non docet instabilis Copernicus aetheris orbis.
Sed terra instabilis arguit ille vices.*

5. Kortret M. Kopernika wg P. Gassendiego.

tedrze w Strassburgu (il. 3). Przedstawia on nam Kopernika w pozycji siedzącej, wielkości naturalnej, częściowo zakrytej grubą tablicą z napisem: *Nicolai Copernici Vera Effigies | Ex Ipsius Autographo Depicta*, jako mężczyznę w starszym wieku, o twarzy ze zmarszczkami, długim ostrym nosie, małych oczach, z wzrokiem skierowanym w prawo, wystających kościach policzkowych. Włosy gładko zaczesane z przodu, z lewej strony zakrywają część czoła i uszy. Zwierzchni ubiór bez rękawów, obszyty futerkiem, wdziany na sutannę z obszernymi rękawami. Lewa ręka podniesiona trzyma gałązkę konwalii — atrybut lekarzy, prawa oparta o tablicę. W dolnej części obrazu widzimy pod tablicą przyrządy astronomiczne jak cyrkiel, ostrosłup, tarczę zegara słonecznego i kulę.

Drzeworyt przypisywany Mikołajowi Reusnerowi, a umieszczony w książce *Icones sive imagines virorum literis illustrium, recensente Ni-*

colao Reusnero I. C. curante Bernardo Iobino⁴, posiada pewne podobieństwo z portretem strasburskim. Mikołaj Kopernik przedstawiony jest nie w całej postaci, lecz w popiersiu, zwrócony jest w prawo, włosy są inaczej zaczesane, krótsze i rozwiane, konwalię trzyma w prawej ręce, która jest wyciągnięta tak, że dotyka niemal brzegu ryciny, lewa ręka prawie niewidoczna (il. 4).

Reusnerowski wizerunek Kopernika wykonany prawdopodobnie przez Stimmera w roku 1587 przeszedł w r. 1597 do J. J. Boissarda za pomocą rytownika Teodora de Bry, który właściwie pozostawił rysy twarzy identyczne, udoskonalwszy jedynie sam drzeworyt pod względem artystycznym. W 60 lat później tj. w r. 1655 podobizna Kopernika przeszła do dzieła Piotra Gassendiego z tą tylko różnicą, że przy zachowaniu podobizny twarzy drzeworytnik Jakub van Meurs ubrał astronoma w inną szatę, mianowicie płaszcz z futrzanym kołnierzem, a zamiast konwalii włożył do ręki tarczę słońca z orbitą ziemi i księżycą połączone krzyżem. Całość ujmuje owal z obiegającym napisem: *Nicolavs Copernicvs Tornaevs Borvssvs Mathemat. Nat. Anno 1473 Ob. 1543* (il. 5)⁵.

Na przełomie wieku XVI/XVII w Wittenberdze wydana została księga z drzeworytami przedstawiającymi portrety wybitnych uczonych. Na jednej z licznych kart spotykamy wizerunek wielkiego astronoma, który w zasadzie nie wnosi do ikonografii nic nowego, z wyjątkiem drobnych szczegółów jak np. konwalia umieszczona w lewej ręce, prawa dotyka stołu, brak lamówki wokół rękawa. Rycina ta łącznie z odwrotnością układu zdradza, że autor Sabinus Kauffman posługiwał się kartą z *Icones* jako wzorem⁶. Wizerunek Mikołaja Kopernika z epitafium w kościele św. Jana w Toruniu (il. 13 na s. 425) przypomina również głowę z drzeworytu reusnerowskiego, ale w odwróceniu. Zwierzchni ubiór ten sam, tylko z dłuższym rozcięciem przy szyi, ręce złożone do modlitwy. Tło rozbudowane — komnata z oknem z lewej strony, przez które widoczny krajobraz, z prawej strony na wiszącej półcece widoczny cyrkiel, sfera armilarna. Nagrobek ten ufundował Kopernikowi między rokiem 1582—1589 lekarz toruński Melchior Pyrnesius.

W roku 1735 kapituła fromborska funduje tablicę pamiątkową ku czci Kopernika i równocześnie zamawia u nieznanego malarza portret, który umieszcza nad płytą (il. 6)⁷.

Oprócz materiału ikonograficznego znanego z reprodukcji napotykamy na wzmianki świadczące o istnieniu w wieku XVI i XVII kopernikowskich portretów, które z biegiem lat zaginęły. Jednym z nich jest portret, który był własnością kapituły fromborskiej, a o którym pisze L. Birkenmajer: „To jednak jest pewnem, że także Kapituła warmińska pomimo, iż członkiem jej Jan Hannovius w roku 1584 darował Tyge Brahemu portret Kopernika, posiadała jeszcze w 14 lat później inny jego wizerunek, niezawodnie autentyczny, a jako *Effigie Nicolai Copernici* zapisany w starym inwentarzu (z roku 1598) biblioteki warmińskiej. Obraz

⁴ Argentorati 1587 s. 27.

⁵ F. Łobeski: Mikołaja Kopernika portrety i wizerunki. *Rozmaitości Lwowskie* 17 III 1858 nr 11 s. 83.

⁶ Z. Batowski, jw. s. 35.

⁷ A. Kączkowska: Epitafium Mikołaja Kopernika we Fromborku. *Ochrona Zabytków* r. 1953 nr 1 s. 55 n.

6. Epitafium
M. Koperni-
ka w kate-
drze we
Fromborku.

ten podzielił zapewne losy tych ksiąg, wśród których wisiał, a jeśli tak, to dzisiaj mógłby znaleźć się chyba w Szwecji, dokąd dawna biblioteka frauenburska została w roku 1626 uprowadzona”⁸. Jak wyglądał ten portret nie wiadomo, jedynie z wiersza łacińskiego wynika, że był popiersiem *At corpus, dices, spectatur imagine solum, Dimidia, haud tanto sufficiento viro*.

W wieku XVIII na nowo ożywia się zainteresowanie postacią Mikołaja Kopernika. Wielu artystów maluje portrety astronoma nawiązując do znanych wizerunków z drzeworytów, zmieniając jedynie akcesoria ubioru.

Nieznany malarz osiemnastowieczny, którego portret Mikołaja Kopernika znajduje się w Domu Jana Matejki oparł się również na znanej ikonografii portretów kopernikowskich. Portret Kopernika ze zbiorów Matejki posiada najwięcej cech wspólnych z portretem toruńskim i strasburskim. Ten sam zwrot głowy i ramion, zaczesanie włosów, bruzdy koło ust, spojrzenie skierowane w prawo, wskazują na pewne analogie z portretem strasburskim i świadczą, że artysta musiał znać ten portret i że stanowił on dla niego inspirację. Nieznany malarz przedstawił nam wielkiego uczonego w młodym wieku i tym też różni się ten portret od omawianych, gdyż wspomniane podobizny ukazują uczonego w średnim lub późnym wieku życia. Również ubiór odbiega od tamtych — wycięcie zwierzchniej szaty w szpic jest krótsze, nie obszyte futerkiem, a przy rękawach nie ma lamówki. Bliskie związki z naszym portretem zdradza też portret z w. XVIII w katedrze fromborskiej. Podobny zwrot głowy, zaczesanie włosów, spojrzenie oczu.

W przeciwieństwie do publikowanych tu podobizn Kopernika ukazujących męską, szczupłą, zdecydowaną twarz, o mądrych, bystrych oczach, nad którymi rozpinają się proste łuki brwi, portret z Domu Matejki przejawia na twarzy jakby zastanowienie i zdziwienie, uwidocznione w wygięciu łuków brwiowych, zmarszczkach między nimi, zapatrzeniu w dal. W każdym razie, twarz ta odbiega znacznie, jak idzie o swe przeżycia wewnętrzne, od stanowczej i pewnej siebie twarzy portretu toruńskiego, czy też od zamyślonej, jakby wszystko wiedzącej twarzy z katedry strasburskiej. W swoim wyrazie przejawiającym wewnętrzne napięcie jest może nieco zbliżona do portretu z katedry we Fromborku, choć brak jej tego cienia ledwo dostrzegalnej goryczy uwidocznionej w układzie ust. Najbardziej może przypomina twarz z epitafium w kościele św. Jana w Toruniu, pomimo że tamta emanuje głębokim spokojem wewnętrznym.

Reasumując, portret z Domu Jana Matejki, choć posiada wiele cech wspólnych z omawianymi portretami zwłaszcza kompozycyjnych, jak również w naśladownictwie stroju, uczesaniu, w podobieństwie rysów twarzy, stanowi jednak indywidualny obraz, czy wyobrażenie sobie przez nieznanego artystę wielkiego astronoma doby Odrodzenia. Omawiany portret nie wykazuje wysokiego poziomu artystycznego. Artysta maluje obraz schematycznie, pociągnięcia pędzlem są gładkie, płaskie, bez uwzględnienia światłocienia. Sposób malowania wskazuje raczej na drugorzędnego malarza, prawdopodobnie ze szkoły niemieckiej.

Ze względu jednak na to, że z wieku XVIII nie posiadamy wielu portretów astronoma, praca ta jest przyczynkiem do wzbogacenia ikonografii

⁸ L. Birkenmajer: Mikołaj Kopernik. Kraków 1900 s. 678.

o naszym wielkim uczonym i stanowi ogniwo w ciągu historycznym portretów Mikołaja Kopernika.

Obraz ten jest dla nas cenny również przez to, że figuruje w zbiorach naszego wielkiego artysty. Na początku tej pracy wspomniano, że nie był on wzorem w dosłownym tego słowa znaczeniu dla twórcy *Mikołaja Kopernika* zdobiącego obecnie aulę Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, to trudno jednak nie przypuszczać, aby mając go na codzień u siebie nie zaczerpnął i z niego, choćby w odbijającym się w twarzy zamysleńniu. Na pewno znane były Matejce i inne podobizny Kopernika, ale wizję swą ukształtował we własnej, artystycznej, bogatej wyobraźni utrwalonej w pełnym nastroju dziele, przedstawiając astronoma w wielkim osamotnieniu wśród nocy, jakby między ziemią a niebem, bliskiego gwiazdom, zamysłonego nad tajemnicą Kosmosu, jakby przeczuwającego — wtedy jeszcze nie znane, nie odkryte prawdy do których zawsze zmierza niepokojna i poszukiwawcza myśl ludzka.

KOPIE EINES BILDNISSES DES MIKOŁAJ KOPERNIK AUS DEM 18.
JAHRG. IM JAN — MATEJKO — HAUS IN KRAKOW

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz behandelt ein im Matejko-Haus in Kraków, einer Abteilung des Polnischen Nationalmuseums, sich befindendes, unbekanntes, von einem anonymen Meister als Brustbild gemaltes Porträt des grossen Astronomen. Es zeigt ein längliches Gesicht mit einer Falte unter dem Backen, einer langen Nase, grossen Augen mit vorstehenden Augenbrauen über ihnen und mit einem links gescheitelten Kopfhaar, das die Stirn halb und die Ohren ganz bedeckt.

Die Tracht besteht aus einem roten Überkleid ohne Ärmel, mit einem weissen Kragen, darunter ein einer Soutane ähnelndes, üppiges schwarzes Kleid mit einem Schössling. Der Hintergrund ist olivenfarbig. Oben die Aufschrift: *Clarissimus, Doctissimus Nicolaus Copernicus Thorunensis, Canon[ic]us Varmiensis, Astronomus Incomparabilis. Anno 1598.*

Ein auf Leinwand im 18. Jahrhundert gemaltes, 58,5×42 cm grosses Ölbild. Es war Eigentum Jan Matejko's, der es wahrscheinlich im Jahre 1871 erwarb, als er auf Bestellung der Jubiläumskomitees zum 400. Geburtstage des Astronomen an das Malen seines Bildnisses heranging.

Die Persönlichkeit unseres grossen Astronomen übte eine starke Anziehungskraft nicht nur auf Biographen, sondern auch auf Künstler aus. Seine Bildnisse wurden nicht nur in Polnisch-Preussen, sondern auch in Strassburg im Elsass und in Wittenberg in Sachsen gemalt. Auf Grund ihrer Vergleichung konnte festgestellt werden, welchen der bekannten Bildnisse das in Matejko-Haus aufbewahrte ähnlich ist. Die meisten gemeinsamen Merkmale weist es mit dem im Muzeum Pomorskie in Toruń befindlichen und dem Strassburger auf, insbesondere, was die Komposition, die Wiedergabe der Tracht und den Haarschmuck betrifft. Hinsichtlich der im Gesicht sich widerspiegelnden inneren Erlebnisse kann man sagen, dass es am meisten an das Gesicht auf dem Epitaphium des Kopernik in der St. Johannis-kirche in Toruń erinnert.

Abgesehen von seinem nicht hohen künstlerischen Werte kann man das in Rede stehende Bildnis für ein individuelles Werk des unbekanntes Malers halten, für einen Ausdruck dessen, wie man sich im Aufklärungszeitalter einen Astronomen der Renaissance vorstellte.

Mit Rücksicht darauf, dass die aus dem 18. Jahrhundert stammenden Porträts des Kopernik nur spärlich sind, sei hier gesagt, dass das im vorliegenden Beitrag beschriebene eine Bereicherung der Ikonographie des Kopernik bedeutet.